

Livio Sansone, **Schitteren in de schaduw. Overlevingsstrategieën, subcultuur en etniciteit van Creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam 1981-1990** (dissertatie). Het Spinhuis, Amsterdam 1992, 280 p.

De wijze waarop Creoolse jonge mannen en vrouwen uit de lagere sociale klassen omgaan met hun vrije tijd, werk en vooral langdurige werkloosheid, is het centrale thema van dit proefschrift. Thans is veel onderzoek beschikbaar over de aanbodkant van de arbeidsmarkt: de negatieve houding van werkgevers, discriminatie en verdringingsprocessen van laag- door hoogopgeleiden. Sansone geeft in zijn studie een kwalitatief beeld van de vraagkant, in het bijzonder de visie en aspiraties van langdurig werkloze Surinaams-Creoolse jongeren. Dit levert aardige impressies op en verklaart onder andere het geringe rendement van vele scholingscursussen en leer/werkprojecten.

In Amsterdam wonen – gegevens waarnaar men in het proefschrift vergeefs zal zoeken – ongeveer 60.000 Surinamers, van wie 65% Creolen. Het onderzoek van Sansone concentreert zich voornamelijk op 74 jonge Creoolse mannelijke en vrouwelijke informanten die hij over een langere periode heeft gevolgd. Gezien de wijze waarop hij zijn informanten heeft geselecteerd ('snowball sampling') kan het beeld niet representatief worden genoemd voor alle Surinamers. Het merendeel van de respondenten heeft de school voortijdig verlaten, in de overtuiging dat je de echt belangrijke zaken van het leven toch 'buiten' leert.

Als gevolg van ontwikkelingen op de arbeidsmarkt, die Sansone omschrijft als processen van uitsluiting (discriminatie en verdringing van laag- door hoogopgeleiden) én zelfuitsluiting (de voorkeur geven aan een uitkering boven een laag betaalde en saaie baan), zijn vele Creolen aangewezen op een uitkering. Als aanvulling op hun uitkering 'hosselen' velen wat bij.

Sansone maakt in zijn studie een onderscheid tussen zogenaamde 'grijze' en 'zwarte' hossels. Onder 'grijs hosselen' verstaat hij vormen van bijverdiensten die binnen de cultuur van Surinamers uit de lagere klassen als 'respectabel' gelden, zoals klussen, verdienen door muziek maken, werken als 'snorder' (illegale taxichauffeur), het tegen betaling organiseren van feestjes of meerdere uitkeringen aanvragen voor één huishouden. Deze 'grijze' verdiensten hebben met elkaar gemeen dat de belastingdienst en uitkerende instantie er onkundig van blijven. 'Zwart hosselen' gaat verder. Het omvat alle activiteiten die in het *Wetboek van Strafrecht* als misdrijf worden gekenmerkt, zoals stelen, helen, pooieren en handelen in hard drugs. Deze 'hossels' gelden als minder vanzelfsprekend, maar worden door betrokkenen toch gezien als 'normaal'. Interessant is de constatering dat als gevolg van toenemende efficiëntie en controles op bijverdiensten het profijt van de 'grijze hoesel' minder wordt. Hierdoor wint de 'zwarte hoesel' aan populariteit. Ook raakt men verzeild in zwaardere vormen van criminaliteit, bij voorbeeld gewapende overvallen.

Sansone beschrijft in zijn boek de opkomst en het verdwijnen van jeugdbendes, de alternatieve wereld van de Creoolse rasta's, de discofreaks als 'heersers van de dansvloer' en de carrières van de zogenaamde 'elektrische jongens', de breakdancers en hiphoppers. In de vrijetijdsbesteding, waar muziek, dans en sport centraal staan, zijn deze Creoolse jongeren toonaangevend. Op andere terreinen, in het bijzonder op de arbeidsmarkt, zijn zij niet of nauwelijks geïntegreerd.

In tegenstelling tot de mannen zijn de vrouwelijke informanten duidelijker *'mainstream'*-gericht. Zij hebben meer belangstelling voor school en opleidingen, maar dit heeft niet geleid tot een grote deelname aan het reguliere arbeidsproces. Er is hier sprake van een 'keuze' op basis van kosten- en batenoverwegingen. Immers, ook voor hen zijn slechts de laaggeschoolde banen weggelegd, terwijl het minimumloon in de meeste gevallen niet opweegt tegen de kosten van de crèche of een betaalde oppas.

Het proefschrift geeft een boeiend beeld van het reilen en zeilen van de informele economie aan de onderkant van de grootstedelijke samenleving. Sansone legt de vinger op de zere plek, namelijk de negatieve attitude van jonge Surinaamse Creolen ten aanzien van arbeid in loondienst. Het boek vormt hierdoor een welkome aanvulling op andere studies over het gebrekkig functioneren van de arbeidsmarkt ten aanzien van allochtonen. Hoewel Sansone heel wat theorieën presenteert en kiest voor het aanpassingsperspectief, blijft de lezer aan het eind van het boek in het ongewisse over de bijzondere verklaringskracht van dit perspectief. Het ontbreken van hard cijfermateriaal – het gebruikelijke euvel van veel antropologische studies – geeft bovendien problemen om de vele kwalitatieve uitspraken op hun waarde te kunnen toetsen. Voorts wordt het boek ontsierd door onnodig veel herhalingen. Een strakkere redactie zou zeker op zijn plaats zijn geweest.

Hans Werdmölder

Marc Schabracq, **De inrichting van de werkelijkheid. Over de relatie tussen situaties en personen.** Boom, Meppel/Amsterdam 1991, 201 p.

De opvatting dat de werkelijkheid zoals wij die kennen een produkt is van het handelen en betekenisverlening van mensen, is niet nieuw en heeft bijna het karakter van een platitudo. Het is de verdienste van dit werk van Schabracq dat hij erin is geslaagd bij de uitwerking van dit uitgangspunt verschillende thema's uit de (sociale) psychologie met elkaar te verbinden. Centraal in dit werk staat het begrip aandacht. De werkelijkheid bestaat uit datgene waaraan wij aandacht besteden. Die aandacht is selectief en wordt vooral bepaald door de situatie waarin we ons bevinden: in een warenhuis zijn deels andere aandachtspunten relevant dan in een collegezaal. Situaties hebben een grotendeels gevormd karakter samenhangend met de cultuur waarin we ons bevinden. Kortom, wij maken onze eigen werkelijkheid door te letten op de dingen die we zelf hebben uitgekozen en gemaakt.

In het eerste deel van het boek wordt ingegaan op de intrapersonlijke processen die hierbij een rol spelen. Zo wordt ingegaan op het bewustzijn en de rol die aspecten als de ervaringsstroom, de emoties en betekenissen en schema's daarbij spelen (hoofdstuk 2). Vervolgens wordt de aandacht als aspect van het bewustzijn behandeld (hoofdstuk 3). Aandacht betekent dat we selectief te werk gaan, gebaseerd op een hiërarchie van relevanties, die samenhangt met het schema van betekenissen dat is geactiveerd om de situatie te definiëren. Ook wordt de rol van de wil in relatie met processen van aandacht besproken (hoofdstuk 4). Ten slotte wordt een hoofdstuk (5) gewijd aan de relatie tussen aandacht en suggestie. Het suggestieparadigma wordt toegepast om de werking van sociale representaties en situationele definities te verdui-

delijken, waardoor de ervaren werkelijkheid als de-enige-werkelijkheid-op-dat-moment kan functioneren. Dit eerste deel sluit sterk aan bij het werk van James en van Schutz.

Deel twee gaat over situaties, waarbij Moscovici's theorie van de sociale representaties een belangrijke rol speelt. We reageren niet zozeer op de dingen zelf, maar op de representaties die we eraan verbinden, zeg maar de betekenissen die we eraan verlenen. Situaties zijn op te vatten als actualisaties van dergelijke betekenissen. Naast de theorie van Moscovici (hoofdstuk 6) wordt aandacht geschonken aan de rol van aannamen en regels (hoofdstuk 7), de rol van mythen, deugden en zonden ofwel het morele aspect van situaties (hoofdstuk 8) en de rol van situationele stimuli welke de situatie met schema's verbinden (hoofdstuk 9). Hier en in het derde deel wordt ook aangesloten bij het werk van Goffman. Het derde deel gaat over de wijze waarop personen met situaties om gaan. Een aspect is dat we ons actief bepalen tot de situatie en de rest van de werkelijkheid afschermen (hoofdstuk 10).

In de laatste hoofdstukken (11-13) worden processen van interpersoonlijke aandacht besproken, zoals synchronisatie, emotionele besmetting, het delen van situatiedefinities, lichamelijke resonantie en de rol van de communicatie. Een van de belangrijkste bronnen van situationele stimuli wordt gevormd door het gedrag van de personen in de situatie. (In: A. Vrugt en M. Schabracq: *Vanzelfsprekend gedrag; Opstellen over non-verbale communicatie*. Boom, Meppel/Amsterdam 1991, wordt het hier ontwikkelde perspectief toegepast om het onderzoek op het gebied van de non-verbale communicatie te ordenen. Aan de orde komen gedragingen als het omgaan met ruimte, houdingen en bewegingen en aankijken en wegstijven als betekenisgevers in situaties en aandacht wordt besteed aan de rol die non-verbaal gedrag speelt bij bijvoorbeeld stereotypering, bij overtuigen en bij misleiden.)

Het delen van situaties leidt ertoe dat de interactiepartners de neiging hebben om in houdingen, gevoelens en gedragingen op elkaar te gaan lijken. Dat is een noodzakelijk proces om communicatie mogelijk te maken. Het maakt tevens duidelijk dat het persoonlijke eerder een cultureel dan een individueel karakter heeft.

De inrichting van de werkelijkheid is een inspirerend boek. In een prettige schrijfstijl wordt een inleiding in een aantal thema's van de sociale psychologie geboden, waarbij de samenhang tussen de verschijnselen centraal staat. Daarbij speelt niet de wetenschappelijke verantwoording via literatuurverwijzingen, maar de verduidelijking van wat beweerd wordt via inzichtelijke alledaagse voorbeelden een hoofdrol.

Fred Wester

Martin Kohli, Martin Rein, Anne-Marie Guillemard en Herman van Gunsteren (red.), **Time for retirement. Comparative studies of early exit from the labor force**. Cambridge University Press, Cambridge, USA 1991, 398 p.

Dit boek is het resultaat van zes jaar intensieve samenwerking tussen nationale experts en de verschillende organisaties die hun omvangrijke werk mogelijk maakten. Het opent met een theoretische beschouwing van Kohli en Rein over 'the changing balance of work and retirement', waarin tevens een deel van de theoretische context wordt gepresenteerd van de daaropvolgende comparatieve en nationale analyses. De rij van landen waaraan een nadere beschouwing wordt gewijd, omdat ze belangwekkende varianten laten zien, wordt geopend met Nederland: 'an extreme case'. Ons land springt eruit omdat de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt er traditioneel buitengewoon laag is en omdat gedurende de laatste twee decennia de uitstreding van mannelijke werknemers van 55 jaar en ouder extreme proporties heeft aangenomen. De situatie in Zweden vormt in enkele opzichten de tegenpool hiervan.

De andere landen die worden besproken zijn Frankrijk, de BRD, Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Hongarije. Het werk wordt afgerond met een comparatieve interpretatie van het fenomeen van de vervroegde uittreding door Guillemard en Van Gunsteren.

In dit boek is een goede balans gevonden tussen comparatieve en nationale analyses. Zowel op beide niveaus van analyse als ten aanzien van hun onderlinge verhouding zijn verdere vragen te stellen, maar gezien de huidige stand van het onderzoek is het gebodene indrukwekkend. Bovendien worden er niet alleen maar resultaten van computerprogramma's gepresenteerd, maar werkt men vanuit een theoretisch kader dat in de laatste tien jaren met name door Martin Kohli en Anne-Marie Guillemard werd ontwikkeld. Pas binnen dit levensloopperspectief wordt duidelijk met welke fundamentele vragen we eigenlijk worden geconfronteerd. De studie maakt bij voorbeeld duidelijk dat de vervroegde uittreding niet wordt gereguleerd door de diverse pensioneringssystemen, zodat eventuele remedies ook niet gezocht moeten worden in een verandering van de pensioengerechtigde leeftijd. Een ingewikkeld samenspel van (arbeids)marktsituaties en budgettaire strategieën van de werkgevende ondernemingen of organisaties lijkt veelal de doorslag te geven. Dit betekent tevens dat vervroegde uittreding geenszins gelijk gesteld moet worden aan vrijwillige uittreding. Tenslotte wordt duidelijk dat de bestudeerde ontwikkelingen de tripartite levensloop (opleiding-arbeid-rust), die gedurende de laatste eeuw is ontstaan, ondergraven. De vervroegd uitgetreden laten het duidelijkst activiteitspatronen zien waarin studie, werk en vrije tijd door elkaar heen lopen. Het zou wel eens zo kunnen zijn dat door de voortgaande vergrijzing de veelal nog strikte scheiding van deze activiteiten naar leeftijdscategorieën nog verder onder druk komt te staan.

In ieder geval kan dit boek voorlopig in geen enkel debat over vervroegde uittreding en haar gevolgen worden gemist.

Jan Baars

H. Scheidgen (red.), **'De allerbeste jaren'** (vertaald en bewerkt door K.J. Plasterk). Swets en Zeitlinger, Amsterdam/Lisse 1991, 165 p.

Dit boekje is ontstaan uit een serie radiovoordrachten die in 1987 onder de titel 'Alter als Chance und Aufgabe' in de Duitse Bondsrepubliek werd uitgezonden. Het is dan ook uitdrukkelijk bedoeld voor een groot publiek. Er is stellig behoefte aan dergelijke publikaties.

Het is de charme van deze bundel dat men kan kennismaken met gedachten van een aantal bekende Duitse sociaal-gerontologen zoals Ursula Lehr, Hans Thomae en Reinhard Schmitz-Scherzer. Hierbij gaat het vaak om ervaringen in verband met ouder worden, die in principe voor iedere 'westerse' mens relevant kunnen zijn. Daarnaast worden ook onderwerpen als de woonsituatie van ouderen (de vertaler schrijft nog over 'bejaarden') en de betaalbaarheid der pensioenen aangesneden. Bij dit laatste onderwerp stuit men echter al gauw op het feit dat hetgeen voor Duitsland geldt (respectievelijk sedert de hereniging: gold) niet zonder meer van toepassing is op de Nederlandse situatie. De vertaler probeert deze afstand te overbruggen, maar is daar niet goed in geslaagd. Hij geeft weinig blijk van kennis van hetgeen er de laatste jaren in Nederland op het brede terrein van de studie naar ouder worden en ouderen is verricht. Van de Nederlandse literatuur, waarnaar de geïnteresseerde lezer wordt verwezen, worden alleen enkele psychogerontologische werken genoemd. Een wat meer verantwoorde inleiding en een bredere verwijzing naar de beschikbare Nederlandse literatuur zouden de bruikbaarheid van dit boek aanmerkelijk hebben vergroot.

Jan Baars

Herman Franke, Nico Wilterdink en Christien Brinkgreve (red.), **Alledaags en ongewoon geweld**. Wolters-Noordhoff, Groningen 1991, 213 p.

Wanneer ik de mij omringende complexe samenleving beschouw, word ik getroffen door de grote rol die geweld in onze samenleving speelt. Geweld schijnt een 'normaal' verschijnsel te zijn geworden. Het werkt. Geweld lijkt onvermijdelijk te zijn geworden en is dikwijls het laatste, maar vaak ook het eerste hulpmiddel bij de 'oplossing' van conflicten geworden. Geweld lijkt de ethiek van onze tijd te zijn geworden.

Er bestaat veel literatuur die bepaalde vormen van geweld bestudeert. Zo zijn er studies die geweld beschrijven vanuit de politieke sociologie, de polemologie en de psychologie. Het boek *Alledaags en ongewoon geweld* benadert het verschijnsel geweld vanuit een vergelijkend historisch-sociologisch, hoofdzakelijk criminologisch perspectief. Geweld wordt gezien als onderdeel en functie van samenlevingsverbanden, van machts- en afhankelijkheidsverhoudingen en geplaatst in het kader van langerlopende ontwikkelingen, die zich concentreren op Nederland in de negentiende en twintigste eeuw.

Herman Franke bespreekt aan de hand van misdaadstatistiek en andere gegevens de vraag of de Nederlandse samenleving in de loop van de tijd gewelddadiger is geworden. *Willem de Haan* geeft actuele gegevens over de aard en achtergronden van straatberoving in Amsterdam en *Gerben Kroese* en *Richard Staring* gaan in op de motieven van overvallers aan de hand van interviews. *Gabriël van de Brink* schetst de veranderingen in alledaags geweld en de justitiële reacties daarop op het Brabantse platteland in de periode 1811-1875. *Helena Kosce* en *Paul Kapteyn* onderzoeken hoe geweldscriminaliteit in Nederland zich tot die in andere Westeuropese landen verhoudt, terwijl *Christien Brinkgreve* en *Rineke van Daalen* goed gedocumenteerd ingaan op het veel voorkomende, evenwel lange tijd verborgen gebleven probleem van het (fysiek, psychisch en seksueel) huiselijk geweld. *Ruud Stokvis* analyseert een moderne vorm van gewelddadig gedrag, het voetbalvandalisme.

Bovengenoemde schrijvers stellen allen het begrip 'geweld' centraal; er wordt over functies van geweld gesproken zonder dat over oorsprong en aard van het verschijnsel 'geweld' als zodanig helderheid wordt gegeven. Weliswaar worden voor bepaalde uitingsvormen van geweld oorzaken gezocht en aangewezen, maar er wordt niet onderzocht of er misschien diepere, fundamentele en meer algemene oorzaken aan geweld als zodanig ten grondslag kunnen liggen. Uitzondering hierop vormt de bijdrage van *Anton Blok* in het laatste hoofdstuk van het boek. Zijn essay *Zinloos en zinvol geweld* benadert geweld vanuit een theoretisch, cultureel-antropologisch perspectief. Hij gaat in op de cultuur- en contextgebonden betekenissen die aan gewelddadige gedragingen kunnen worden toegekend en op de symbolische en rituele kanten van geweld.

Persoonlijk ben ik van mening dat geweld als zodanig, als chaos, zich aan alle categorieën van onderzoek tot op heden heeft kunnen onttrekken, omdat geweld in de sfeer van het sacrum ligt. Dit verklaart dat wat er over geweld geschreven wordt vaak onduidelijk blijft. Het verklaart echter ook dat nu het sacrale wegzakt en het geweld tegelijk alomvattend wordt, bepaalde uitingsvormen van geweld, namelijk die die aan de grenzen van het sacrale liggen (bij voorbeeld geweld binnen het gezin en binnen de gemeenschap), voorwerp van onderzoek zijn geworden. Het boek *Alledaags en ongewoon geweld* geeft een indringend beeld van enkele uitingsvormen van geweld, die door hun manifeste karakter de gemoederen sterk bezighouden, maar waarover grondige wetenschappelijke analyses nog altijd schaars zijn. Het is verheugend dat in dit boek ook het cultuur-antropologisch aspect van het 'idioom van geweld' in de beschouwing is betrokken.

Paul Janssen